

L'ensenyament de les doctrines de Ramon Llull a les escoles i universitats europees durant l'època moderna¹

The teaching of the doctrines of Ramon Llull in European schools and universities during the Modern Era

Rafael Ramis Barceló

r.ramis@uib.es

Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: setembre de 2016

Data d'acceptació: abril de 2016

RESUM

El present article intenta mostrar com l'ensenyament de les doctrines de Ramon Llull va estar present en els debats universitaris i escolars durant l'època moderna a Europa. Des del segle XVI fins al segle XVIII, el pensament de Ramon Llull va tenir una important presència a les aules i en els cenacles europeus, amb xarxes d'influències complexes que van abastar no només els regnes de la Corona d'Aragó, sinó també

¹ Les abreviatures que utilitzaré són les següents: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), ADB (Arxiu Diocesà de Barcelona), ARM (Arxiu del Regne de Mallorca), AHUIB (Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears), BPM (Biblioteca Pública de Mallorca). Adreça de l'autor: Facultat de Dret. Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat. Universitat de les Illes Balears. Ctra. de Valldemossa, km. 7.5, Palma, Illes Balears, Espanya, CP 07122, e-mail: r.ramis@uib.es

Itàlia, els països germànics... A través de la identificació dels mestres, els deixebles, les càtedres, les escoles i els ensenyaments es pretén sintetitzar el desenvolupament del lul·lisme universitari i acadèmic a Europa.

PARAULES CLAU: Lul·lisme, escoles, universitats, ensenyament, època moderna.

ABSTRACT

The present article aims to show how the teaching of the doctrines of Ramon Llull was present in university and school debates in Europe during the Modern Era. From the 16th century to the 18th century, the thinking of Ramon Llull had a significant presence in European classrooms and circles, with complex networks of influence that not only reached the Kingdoms of the Crown of Aragon, but also Italy, and the Germanic countries... Through the identification of the teachers, disciples, professorships, schools and teachings the aim is to summarise the development of university and academic Lullism in Europe.

KEY WORDS: Lullism, schools, Universities, teaching, modern age.

RESUMEN

El presente artículo intenta mostrar cómo la enseñanza de las doctrinas de Ramon Llull estuvo presente en los debates universitarios y escolares durante la época moderna en Europa. Desde el siglo XVI hasta el siglo XVIII, el pensamiento de Ramon Llull tuvo una importante presencia en las aulas y en los cenáculos europeos, con redes de influencias complejas que abarcaron no sólo los reinos de la Corona de Aragón, sino también Italia, los países germánicos... A través de la identificación de los maestros, discípulos, cátedras, escuelas y enseñanzas se pretende sintetizar el desarrollo del lulismo universitario y académico en Europa.

PALABRAS CLAVE: Lulismo, escuelas, universidades, enseñanza, época moderna.

I. INTRODUCCIÓ

A les pàgines següents intentaré traçar un mapa general dels ensenyaments lul·lians (universitaris i escolars) des del segle XV al XVIII. Es tracta d'una

dimensió clau en la propagació de les idees de Ramon Llull, ja que al llarg de la seva vida va intentar fundar escoles i divulgar els seus escrits, perquè atorgava sempre un gran relleu a l'ensenyament com a activitat propedèutica i contemplativa, preludi per a l'acció missionera.

Com és sabut, a la fi de l'edat mitjana, els conceptes d'«escola», «estudi» i «universitat» encara eren bastant flexibles.² L'ensenyament que s'impartia en moltes escoles públiques i privades tenia un estatus quasi universitari, de manera que, en el cas del lul·lisme, convé estudiar conjuntament les escoles privades, públiques, conventuals, universitàries o parauniversitàries.³ La principal raó és que el lul·lisme no formava part de les doctrines escolàstiques, de manera que el seu ensenyament va trigar a oficialitzar-se i a formar part d'un currículum universitari o acadèmic amb validesa reconeguda. Cal dir també que el lul·lisme és una doctrina la via de transmissió principal de la qual no va ser l'escola, sinó que va ser difosa freqüentment de manera privada i de forma simultània en diferents llocs i amb orientacions diverses. Aquí no intentarem aportar una genealogia de la transmissió del lul·lisme a Europa, sinó una cartografia dels principals centres de difusió del lul·lisme acadèmic, per subratllar la seva estructura institucional, els mestres i els deixebles en corrents polièdrics i policèntrics.

2. EL DESENVOLUPAMENT ACADÈMIC EN EL TRÀNSIT A L'ÈPOCA MODERNA

Al segle XV es van establir diversos nuclis de lul·lisme universitari o acadèmic a Europa: un a la part més occidental del Sacre Imperi; un altre a París, on malgrat les condemnes que va fer Gerson de 1402 a 1426,⁴ Llull era estudiat amb interès pels mestres de la ciutat; així mateix, hi va haver altres nuclis a

² Vegeu ÁLVAREZ DE MORALES, Antonio. «La universidad y sus denominaciones». A: PESET, Mariano (ed.). *Universidades españolas y americanas. Época colonial*. València: CSIC, 1987, pàg. 57-66.

³ Una síntesi del lul·lisme acadèmic a la península Ibèrica i les illes Balears, i una explicació d'aquestes categories, es pot trobar a RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Un esbozo cartográfico del lulismo universitario y escolar en los Reinos Hispánicos», *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad* [Madrid], 15/1 (2012), pàg. 61-103.

⁴ Un resum actualitzat sobre el pensament antilul·lià de Gerson es pot veure a PUTG, Jaume de. *La filosofía de Ramon Sibiuda*. Barcelona: IEC, 1997, pàg. 71 i seg.

Itàlia i als regnes hispànics, incloent-hi Portugal.⁵ El més destacat mestre lul·lià del primer terç del segle xv va ser Ramon Sibiuda, catedràtic i rector de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, el qual pot ser considerat un catedràtic d'orientació lul·liana, encara que amb veu pròpia. En la seva obra es detecten clarament les petjades del lul·lisme parisenc i la seva influència va ser molt destacada en els segles posteriors.⁶

El principal lul·lista eclèctic de l'Europa Central⁷ fou Emmerich van den Velde (Heymericus de Campo), que va estudiar arts i teologia a París i a Colònia. Tal vegada va poder conèixer les obres de Llull a París. Va ser professor a les universitats de Colònia i Lovaina;⁸ entre els seus alumnes directes i indirectes hi ha una llarga nòmina de lul·listes de l'època. Malgrat que era un autor formalment albertista, sens dubte, el seu ensenyament fou decisiu per al coneixement posterior de Llull a Colònia en autors, per exemple, com Andreas Canter, professor d'Arts a la Universitat. No obstant això, l'alumne més important d'Heymericus va ser Nicolau de Cusa, que no ensenyà lul·lisme, però sí que el va propagar àmpliament.⁹ El cusà va estar en relació amb tres dels centres lul·lians de la seva època: l'italià, principalment radicat a Pàdua, el ja citat de Colònia i el de París. No pot dir-se que Heymericus ensenyés lul·lisme a Nicolau, sinó més aviat que tots dos es van enriquir mútuament en contrastar les fonts que coneixien.¹⁰ Tots dos van posar les bases per a l'estudi del lul·lisme a l'Europa Central, que va tenir les seves connexions directes amb l'italià, el parisenc i, més indirectes, amb el catalanoaragonès.

⁵ Hi hagué obres lul·lianes a l'abadia cistercenca d'Alcobaça i al monestir dels canonges regulars de Santa Creu de Coimbra. Cruz Pontes considera que aquests textos degueren ser la base per a l'ensenyament i la transmissió de les idees lul·lianes a Portugal. Vegeu CRUZ PONTES, José M. «Raimundo Lulo e o lulismo medieval português», *Biblos* [Coimbra], LXII (1986), pàg. 51-76.

⁶ Per a una visió de conjunt sobre la filosofia universitària lul·liana, RAMIS BARCELÓ, Rafael. «La filosofia luliana en la Universidad durante los siglos xv y xvi», *Anuario filosófico* [Pamplona], 49/1 (2016), pàg. 177-196.

⁷ L'obra de Llull també devia ser coneguda en altres zones del Sacre Imperi, tot i que no se'n coneixen manifestacions docents. Vegeu, per exemple, el cas de Bodecker, a STÖHR, Johannes. «Stephan Bodeker, O. Praem, Bischof von Brandenburg und Raimundus Lullus», *Estudios Lulianos* [Palma], IV (1960), pàg. 199-202.

⁸ Vegeu IMBACH, Ruedi. «Theologia Raymundi Lulli memoriter epylogata», *Estudios Lulianos* [Palma], XXIII (1979), pàg. 185-193.

⁹ Vegeu COLOMER, Eusebi. *De la Edad Media al Renacimiento. Ramon Llull. Nicolás de Cusa. Juan Pico della Mirandola*. Barcelona: Herder, 1975, pàg. 78-118.

¹⁰ Segueixo a COLOMER, Eusebi «Nicolau de Cusa i el lul·lisme europeu quatrecentista», *Randa* [Barcelona], 27 (1990), pàg. 71-84.

No gaire lluny de Colònia, es va dedicar al lul·lisme un autor tan curiós com Johannes Trithemius, que es cartejava amb el seu mestre Libanius Gallus, el qual, al seu torn, pel que sembla, havia rebut influències d'un savi mallorquí anomenat Pelagi. No se sap quin tipus d'ensenyament hermeticolul·lià havia d'ensenyar Trithemius,¹¹ que atragués la curiositat i les visites de Cornelio Agrippa o de Charles de Bouvelles. Aquests dos erudits van aprofitar per difondre el lul·lisme, així com també ho va fer Paracels,¹² un altre autor influït per Trithemius. Agrippa va aprendre el lul·lisme a Colònia amb Andreas Canter, després va ser deixeble de Trithemius i finalment es va relacionar amb el cercle lul·lià de París. El seu magisteri a les universitats de Dole, però sobretot en les lliçons públiques i privades que impartí a Torí i en ciutats del Sacre Imperi van servir per a la difusió de les seves idees lul·lianes, barrejades amb moltes altres. Agrippa va ser principalment un teòric i un reformador de l'Art de Lull, que va influir notablement en les generacions successives.¹³

Aquest cercle de Colònia va estar molt vinculat al parisenc, encapçalat per Lefèvre d'Étaples, un lul·lista eclèctic, molt influït per Nicolau de Cusa, que fou la figura més important per a la difusió del lul·lisme a París. Ensenyava al Collège du Cardinal Lemoine de la Sorbona. Sens dubte, la figura de Lefèvre va ser essencial per a la formació d'un grup lul·lià a París, amb deixebles com Charles Bouvelles¹⁴ (el més rellevant d'ells), Josse van Clichtowe o Beatus Renanus (que va divulgar el lul·lisme eclèctic a la seva Alsàcia natal; a través de l'obra manuscrita del qual es pot conèixer l'abast lul·lià del cercle parisenc en contacte amb el lul·lisme germànic). Gràcies a la labor de Lefèvre d'Étaples com a professor i editor, Lull va ser un autor molt conegut a Europa Central. No obstant això, la seva labor docent i editora no només involucrava a Lull, sinó també l'aristotelisme humanista, la *devotio* moderna... Va mantenir contacte amb Pico della Mirandola i Marsilio Ficino, a qui va fer partícips dels seus interessos lul·lians.

¹¹ Vegeu BRANN, Noel L. *Trithemius and Magical Theology. A Chapter in the Controversy over Occult Studies in Early Modern Europe*. Albany: State University of New York Press, 1999, pàg. 170.

¹² TRIAS MERCANT, Sebastià. *Diccionari d'escriptors lul·listes*. Palma: Edicions de la Universitat de les Illes Balears, 2009, pàg. 315-316.

¹³ ROSSI, Paolo. *Clavis universalis: Arti mnemoniche e logica combinatoria da Lullo a Leibniz*. Milano-Napoli: Ricciardi, 1960, pàg. 42-45.

¹⁴ Vegeu VICTOR, Joseph M. *Charles de Bouvelles, 1479-1553: An Intellectual Biography*. Paris: Droz, 1978, pàg. 12-15.

El cim del lul·lisme parisenc el va constituir el franciscà rossellonès Bernard de Lavinjeta,¹⁵ el qual va dictar alguns cursos a la Sorbona. Sembla que aquesta càtedra devia tenir caràcter personal i que li fou facilitada per mitjà de Lefèvre d'Étaples, doncs la Universitat de París tenia una gran flexibilitat i admetia la pluralitat de vies. Lavinjeta era un professor de lul·lisme: no volia utilitzar el lul·lisme per construir el seu sistema eclèctic (com Heymericus i, en part, com Sibiuda), sinó que volia explicar el lul·lisme a través d'una exposició clara i acadèmica. Lavinjeta era un bon coneixedor de l'escotisme i del lul·lisme (sobretot de l'Escola de Barcelona i de Pere Daguí) i a París va conèixer el lul·lisme espiritualista de Lefèvre d'Étaples. El seu magisteri i la seva obra constitueixen la més acabada i perfecta exposició del lul·lisme renaixentista (que recull l'herència medieval), i el punt de partida per a l'enciclopedisme posterior. El seu objectiu era mostrar com Llull, a través del seu Art, havia posat les bases d'una ciència general a l'hora de demostrar els principis primordials de cadascun dels diferents sabers. Lavinjeta va ser en exclusiva un mestre de lul·lisme que va dedicar tota la seva vida a l'estudi i a l'exposició de les idees de Llull.

Pot afirmar-se que Lavinjeta, a través del seu periple intel·lectual, connectà els principals centres lul·lians del moment: Salamanca, Tolosa, Lió, París, Colònia... Sens dubte, durant aquesta centúria les relacions intel·lectuals entre Castella, Aragó i el Midi francès degueren ser freqüents. Salamanca,¹⁶ per la seva tradició universitària, va ser la ciutat castellana en la qual el lul·lisme va calar amb més intensitat. La transmissió textual des de València fins a Salamanca pot tenir algunes bases humanístiques, però la permanència del lul·lisme a Salamanca, més enllà de modes, reformes i contrareformes, es deu, en primer lloc, a un interès acadèmic franciscà.¹⁷

L'escola lul·liana més famosa de la centúria fou la de Barcelona, en la qual van convergir totes les línies esmentades: la de València, abans explicitada, i

¹⁵ PEREIRA, Michela, «Bernardo Lavinjeta e la diffusione del Lullismo a Parigi nei primi anni del '500», *Interpres. Rivista di Studi Quattrocenteschi* [Roma], 5 (1984), pàg. 242-265.

¹⁶ Autors com Xirau afirmen que «hasta el siglo XVI existió en Universidad de Salamanca una *Cátedra Raimundo Lulio*», XIRAU, Ramon. *Introducción a la historia de la filosofía*. México: UNAM, 2009, pàg. 181, n. 73, però aquesta afirmació no ha pogut ser contrastada. La gran abundància de manuscrits lul·lians a la Universitat salmantina i les referències disperses permeten assegurar que hi hagué un gran interès universitari en la obra de Llull, però —per ara— no conec cap dada que permeti corroborar l'existència d'una càtedra específica.

¹⁷ PERARNAU, Josep. «La traducció castellana medieval del "Llibre de Meravelles" de Ramon Llull», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], 4 (1985), pàg. 16-17.

també la de Castella, perquè segons Madurell, un individu anomenat Pedro de Mena (o Pedro de Nieva) ensenyà l'Art de Llull, pel que sembla, a l'Escola Lul·lista de Barcelona.¹⁸ En aquesta escola va haver-hi nombrosos manuscrits lul·lians.¹⁹ Entre els mestres d'aquesta escola es troben Tomàs Eximeno (Jiménez Tomás), Pere Martí, Antoni Sedacer, Joan Bulons, Bernat Frigola, Joan Llobet, Joan Ros, Gabriel Desclapés, Joan Baró, fra Jaume Costa, Joan Comte i Bartomeu Far. El sacerdot Antoni Sedacer²⁰ aconseguí l'estabilitat econòmica i institucional per a l'escola,²¹ i altres mestres, com el seu nebot Joan Bulons, li donaren amplitud doctrinal. Alguns estudiants de l'escola, com Bernat Frigola, el franciscà valencià fra Joan Ros o Joan Llobet en van arribar a ser, al seu torn, mestres, i l'últim es va assentar a Mallorca. Igual que els dos darrers, molts mestres van ser autoritzats pel rei a explicar la doctrina lul·liana en qual-sevol indret dels seus dominis. Així, Alfons el Magnànim va donar llicència per ensenyar lul·lisme el 17 de maig de 1446 al carmelità Landulf de Columbia.

La difusió italiana del lul·lisme de l'Escola de Barcelona té alguns exponents destacats. Ros i Bulons es van dirigir cap a la península Italiana i ensenyaren les doctrines de Llull a Bolonya, Venècia i Pàdua.²² A Pàdua el lul·lisme rebé protecció oficial per part del bisbe Fantino Dandolo, que ja havia influït, al seu moment, a Nicolau de Cusa. Sembla que Bulons féu algunes lliçons privades sobre l'Art de Llull a la casa de Fantino Dandolo. El lul·lisme continuà a Pàdua²³ durant les dècades successives, però no amb l'Art, sinó amb la interpretació cabalística, de mans de Pietro Mainardi, professor de

¹⁸ MADURELL, Josep M. «La Escuela de Ramón Llull de Barcelona; sus alumnos, lectores y protectores», *Estudios Lulianos* [Palma], VI, (1962), pàg. 199-200. Sobre l'ambient intel·lectual i alguns programes d'estudi, vegeu HERNANDO, Josep. «Escoles i programes acadèmics a la Barcelona del segle xv. L'escola de mestre Ramon Llull i l'ensenyament de disciplines gramaticals i d'arts», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* [Barcelona], 20-21 (1999-2000), pàg. 633-662.

¹⁹ ACA, *Gen. Pergaminos*, Carpeta 30, Perg. 574. S'indica que Martí de Vilaragut féu donació de quaranta llibres de Llull en favor de les Escoles Lul·lianes de Barcelona, en la persona d'Antoni Sedacer.

²⁰ ACA, *Gen. Pergaminos*, Carpeta 28, Perg. 531. Alfons el Magnànim concedí, el 1425, una llicència a Antoni Sedacer i a Joan Llauger, ambdós llicenciats en l'Estudi General de París, per ensenyar la doctrina de Ramon Llull als seus regnes.

²¹ MADURELL, Josep M. «Antonio Sedacer, profesor de la Escuela luliana de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], 18 (1945), pàg. 31-66 i PERARNAU, Josep. «Sobre mestre Antonio Sedacer i l'ambient de l'Escola Lul·liana de Barcelona», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos Protocolarios* [Barcelona], 7 (1979), pàg. 132-153.

²² TRIAS MERCANT, Sebastià. *Diccionari... op. cit.*, pàg. 89.

²³ Sobre els contrastos entre el lul·lisme de la Itàlia septentrional i els de la Itàlia meridional, vegeu SANTI, Francesco. «Episodis de lul·lisme genovès a les acaballes del segle xiv: la confluència amb l'ockhamisme», *Randa* [Barcelona], 27 (1990), pàg. 57-69.

cirurgia.²⁴ Seguint Batllori,²⁵ podem afirmar que Giovanni Barone (catalanitzat Joan Baró) tornà de l'Escola de Barcelona a la seva Sicília natal, on va tenir per deixeble Mariano Accardi, el qual edità diverses obres de Llull a Venècia. Queda molt per investigar sobre el lul·lisme sicilià renaixentista i també sobre el venecià,²⁶ ja que algunes dades aïllades i també la quantitat d'obres lul·lianes que allí es van imprimir fan pensar que hi havia un nucli lul·lià important, connectat amb el centre europeu i, sobretot, amb el de l'Escola barcelonina.

L'Escola de Barcelona es va perllongar fins al segle XVI i les seves últimes petjades es detecten ja en el professorat de l'Estudi General de Barcelona.²⁷ El prestigi d'aquesta escola lul·liana va ser equivalent al de l'escola catedralícia de la ciutat i alguns mestres ensenyaren en ambdues escoles. El més destacat d'aquesta escola lul·liana va ser la seva capacitat de generar mestres independents amb capacitat per llegir l'Art. Els mestres i els estudiants procedien de tota la Corona d'Aragó i d'Itàlia. Molts filòsofs, teòlegs i juristes catalans, valencians i, sobretot, mallorquins, formats en universitats italianes, van servir també com a pont entre el lul·lisme i l'humanisme italià.

A la muntanya de Randa (Mallorca) s'establiren dos membres de l'escola barcelonina: Joan Llobet i Gabriel Desclapés. El seu famós magisteri va durar poc, però va fer de Randa un lloc rellevant per a la docència lul·liana. Mort Llobet, arribà a Randa, atret pel lul·lisme, un franciscà venecià anomenat Mario de Passa,²⁸ que devia tenir bones relacions amb la Cort, doncs aconseguí que li cedissin una ermita propera a la muntanya per reinstaurar l'escola lul·liana de Randa. En 1477, Beatriu de Pinós va fer donació dels seus béns al Regne de Mallorca per poder finançar l'ensenyament lul·lià a Randa. Aquesta dama va voler entroncar amb el disseny lul·lià de formar tretze estudiants en l'Art perquè després anessin a predicar especialment als infidels. La beca havia de durar tres anys i assegurava la seva manutenció. Malauradament per al lul·

²⁴ Vegeu ZAMBELLI, Paola. *L'apprendista stregone: astrologia, cabala e arte lulliana in Pico della Mirandola e seguaci*. Venezia: Marsilio, 1995, pàg. 55-172.

²⁵ Per al lul·lisme italià, llevat d'estudis més concrets, segueixo BATLLORI, Miquel. «El lul·lisme a Itàlia: un esbós de síntesi», *Ramon Llull i el lul·lisme*, Obra completa II. València: Tres i Quatre, 1993.

²⁶ Noves perspectives d'investigació es poden veure a ROMANO, Marta M. M. (ed.). *Il lullismo in Italia: itinerario storico-critico. Volume miscelaneo in occasione del VII centenario della morte di Raimondo Lullo*. Palermo: Officina di studi medievali; Roma: Antonianum, 2015.

²⁷ FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio. *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005, pàg. 47.

²⁸ HILLGARTH, Jocelyn Nigel. *Readers and Books in Majorca, 1299-1550*. Paris: Editions du CNRS, pàg. 213-215.

lisme, aquesta donació va ser revocada per la seva filla. El plet va durar gairebé cent anys.

Sens dubte, la figura lul·liana més rellevant d'aquesta centúria va ser el sacerdot català Pere Daguí,²⁹ l'aprenentatge del qual pel que fa a l'Art va ser —pel que sembla— autodidacta, i que professà a Barcelona en un lloc diferent al de l'escola lul·liana de la capital comtal. Es desplaçà a Mallorca perquè una altra dama catalana anomenada Agnès de Quint va establir, el 1481, un conveni notarial per dotar una institució lul·liana destinada a explicar l'Art.³⁰ La institució havia de mantenir a dos joves clergues durant un bienni i estava obligada a explicar l'obra lul·liana. Els cursos havien de ser públics i gratuïts.³¹

El 1483 el rei Ferran II concedí un privilegi per fundar un Estudi General a Mallorca, amb les mateixes prerrogatives que tenia la Universitat de Lleida. En cap moment no es va especificar el caràcter lul·lià de l'Estudi,³² si bé tàcitament en quedava clara la finalitat, tant en les peticions dels jurats fins en les successives confirmacions dels privilegis per part dels reis.³³

Inicialment, el monarca comptava amb les dues càtedres lul·lianes (Quint i Pinós), que havien de ser l'eix principal de la nova universitat. Van sobrevenir problemes legals i ideològics que impossibilitaren un funcionament efectiu de les càtedres. D'una banda, la revocació de la donació de Pinós impedí dotar una càtedra i, per l'altra, el mestre Daguí va ser acusat d'heterodòxia pel dominic Guillem Caselles, dos anys després del profitós inici de les lliçons.³⁴ Començava aquí de forma oficial un llarg i tortuós enfrontament entre lul·listes i dominics a Mallorca. Daguí va haver de defensar-se de l'inquisidor d'Aragó i exposar l'ortodòxia dels seus treballs a Roma. El rei Ferran va intercedir al seu favor i la Santa Seu proclamà l'ortodòxia dels escrits de Daguí. El mestre català aprofità per exercir el seu magisteri en la cort itinerant dels monarques catòlics, impregnant de lul·lisme els llocs que visitava. En concret, influí notablement en el cardenal Cisneros que, des de llavors, va ser un devot lul·lià.

²⁹ Vegeu RAMIS BARCELÓ, Rafael. «En torno al escoto-lulismo de Pere Daguí», *Medievalia* [Barcelona], 16 (2013), pàg. 235-264.

³⁰ BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones y fundaciones de cátedras*, f. 55r.-v. Vegeu BARCELÓ CRESPI, Maria. «Agnès de Pacs i l'entorn humanista», *Memòries de l'Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* [Palma], 10 (2000), pàg. 34-40.

³¹ SANTAMARÍA, Álvaro. *La promoción universitaria en Mallorca*. Palma: Annals, 1983, pàg. 49 i seg.

³² ARM, *Extraordinari. Actes del Gran i General Consell*, f. 42-46.

³³ BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones y fundaciones de cátedras*, f. 1-20v.

³⁴ PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo. «El maestro Daguí y el lulismo mallorquín de fines del siglo xv», *Estudios Lulianos* [Palma], 4 (1960), pàg. 291 i seg.

Mentrestant, Bartomeu Caldentey, un antic alumne de Daguí a Barcelona, establí una escola de lul·lisme a Palma. Devers 1485, Caldentey, acompanyat per una sèrie de deixebles, es dirigí a Miramar i el 1492 aconseguí del rei Ferran la donació de l'ermita d'aquell lloc. Mentrestant, els jurats reclamaren a Daguí que tornés o que nomenés un substitut. Després de la mort de Daguí, esdevinguda devers 1500, els patrons de la fundació, no sabem si pressionats per tancar l'enfrontament entre les escoles lul·lianes, escolliren —pel que sembla— Caldentey com a successor de Daguí a la càtedra lul·liana.³⁵

Daguí va ser el lul·lista més important de la centúria: la seva influència a la cort predisposà als monarques i al cardenal Cisneros a favor del lul·lisme, posà les bases intel·lectuals de l'Estudi General Lul·lià de Mallorca i els seus deixebles van propagar el lul·lisme a València i a Montserrat. El lul·lisme valencià començà a florir (novament) en la primera dècada del segle XVI, mentre que a Montserrat, la figura de Bernat Boil ocupà l'últim terç del XV,³⁶ encara que no pugui parlar-se d'una càtedra lul·liana, sinó d'un mestre lul·lista a Montserrat. Un dels principals deixebles de Daguí va ser el cistercenc Jaume Gener, que va obtenir, el 1500, un privilegi de Ferran el Catòlic per fundar una escola de lul·lisme a València. A la ciutat del Túria va tenir tres importants deixebles: Bartolomeo Gentile, Joan Bonllavi i Alfonso de Proaza, que feren florir els estudis lul·lians a València durant les dues primeres dècades. Les obres de Gener van tenir una gran influència en l'escola barcelonina, de manera que, durant el segle XVI, el lul·lisme d'aquesta institució va estar fortament influït per les idees de Daguí.³⁷

Malgrat que s'ha escrit molt sobre la «càtedra de lul·lisme» de la Universitat de València,³⁸ les recerques arxivístiques sobre la història de la institució semblen mostrar que en segle XVI no va haver-hi una càtedra de lul·lisme, sinó mestres lul·listes que van ensenyar en una escola privada. Tampoc no es pot

³⁵ Vegeu la síntesi de RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Sobre la denominación històrica de la Universidad de Mallorca: cuestiones institucionales e ideológicas en torno al lulismo», *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad* [Madrid], 13/2 (2010), pàg. 242-245.

³⁶ ALBAREDA, Anselm M. «Lul·lisme a Montserrat al segle xvè. L'ermità Bernat de Boil», *Estudios Lul·lianos* [Palma], 9 (1965), pàg. 5-21.

³⁷ Un quadre general es pot veure a CARRERAS ARTAU, Joaquín i Tomás. *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, II. Madrid: Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, 1943, pàg. 251-256. L'obra dels germans Carreras Artau continua sent imprescindible, tot i que dona per suposada l'existència de «càtedres» de lul·lisme que els treballs d'arxiu semblen desmentir.

³⁸ Fent-se ressò d'una tradició molt arrelada, PARDO, Jordi. «El cercle lul·lià de València: Alonso de Proaza i Joan Bonllavi», *Zeitschrift für Katalanistik* [Freiburg], 14 (2001), pàg. 38, n. 37, esmenta que Gabriel Bellviure fundà una càtedra de filosofia lul·liana a València.

afirmar que aquesta escola (a diferència del que succeïa a Barcelona) tingués un caràcter parauniversitari, sinó que sembla que l'escola lul·liana de València era un cenacle lul·lià sota la direcció de Gener, un autor eclèctic que recollí traces del lul·lisme humanista com de la síntesi escoto-lul·liana de Daguí. Proaza va ser un humanista i publicista, gran amic del cardenal Cisneros, que va posar en contacte el nucli lul·lista valencià amb la incipient universitat d'Alcalà. El seu deixeble Joan Bonllavi es beneficià d'aquesta connexió «complutense», i també va ser, pel que sembla, deixeble dels professors lul·lians de l'Estudi General de Mallorca.³⁹ Així mateix, Bonllavi va ser, al final de la seva vida, professor de lul·lisme a l'escola lul·liana de Barcelona, de manera que el lul·lisme de Daguí va entrar de nou, encara que de forma indirecta, en la institució barcelonina, molt més centrada en l'estudi de l'Art que en la síntesi escoto-lul·liana.

Tot i això, el lul·lisme valencià, iniciat per Gener, va tenir una notable prolongació als diferents centres lul·lians (Barcelona, Alcalà i Mallorca) i fins i tot a Itàlia, ja que Bartolomeo Gentile, que havia estudiat a Barcelona i amb els lul·listes de València, va tornar a la seva Gènova natal, i proporcionà una imatge poètica de Llull. Així i tot, el fruit més madur del lul·lisme valencià va ser l'*Ars metaphysicalis* (1506) de Gener, text editat en col·laboració amb els seus deixebles Gentile i Proaza, en el qual es recollia i es perfeccionava la concepció escoto-lul·liana de Daguí. Les síntesis escolars de Daguí, Lavinjeta i Gener van ser les exposicions més elaborades del lul·lisme del trànsit a la modernitat, que foren la base tant de l'escoto-lul·lisme com de l'enciclopedisme de les generacions següents.

A l'Estudi General Lul·lià de Palma, durant el primer terç del segle XVI, hi van ensenyar Joan Cabaspre, Gregori Genovard i Nicolau de Pacs, legataris de les idees de Daguí i relacionats amb l'escola valenciana i amb Cisneros. Va ser precisament Cisneros el que va cridar Nicolau de Pacs perquè regentés, a títol personal, una càtedra de lul·lisme a Alcalà el 1508.⁴⁰ La Universitat d'Alcalà adquirí ràpidament un gran prestigi i serví de trampolí per a la propagació del lul·lisme a la cort castellana, la irradiació de la qual havia començat Pere

³⁹ SOLER, Albert. «Joan Bonllavi, lul·lista i editor eximi», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Germà Colón*, 4. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 125-150, en concret, pàg. 131-132.

⁴⁰ TRIAS MERCANT, Sebastià. *Història del pensament a Mallorca*, 1. Palma: Moll, 1985, pàg. 140-143. Pacs no ocupava, tot sembla indicar, una «càtedra lul·liana», instituïda a perpetuïtat (a diferència de les càtedres de l'Estudi General Lul·lià), sinó una càtedra personal, concebuda per enriquir el mapa de les opinions universitàries i per difondre el lul·lisme en la institució.

Daguí. Pacs estava ben relacionat amb els lul·listes parisencs (per exemple Bouvelles, el qual el va influir profundament i, pel que sembla, la influència va ser recíproca quan Bouvelles visità Alcalà).⁴¹ La connexió de l'Estudi General Lul·lià amb la Universitat d'Alcalà no només vinculà Pacs, sinó també, el 1565, el catedràtic mallorquí Francesc Riera, que va ser convidat a Alcalà a impartir un curs de lul·lisme.⁴² A Alcalà es va formar un nucli lul·lià amb el mestre Pedro d'Orduña i el seu company i amic Gil López de Béjar, que va anar diluint-se en el temps.⁴³

El lul·lisme va gaudir d'una gran protecció en temps de Felip II, devot seguidor de Llull, que afavorí una Acadèmia Matemàtica a Madrid, fundada per Juan de Herrera. En aquesta institució de caràcter parauniversitari, el lul·lisme logicomatemàtic representava una part rellevant del pla d'estudis. Herrera intentà infondre-hi un lul·lisme de caràcter matemàtic. Els textos lul·lians per a aquesta acadèmia van ser redactats per Pedro de Guevara. En destaca *Arte general y breve* (1584). Amb tot, el lul·lisme va ser també un corrent polèmic. El 1505, al Col·legi de Santa María de Jesús de Sevilla es prohibí l'ensenyament del nominalisme i del lul·lisme en els seus estatuts, a causa del desfavorable concepte d'ambdues corrents que tenia Rodrigo de Santaella.⁴⁴ Sembla que poc després, el primer rector del Col·legi, el canonge Martín Navarro, va eliminar aquestes duríssimes interdiccions, encara que no es coneix l'abast del lul·lisme a Sevilla en l'època posterior.

El lul·lisme de Salamanca i el de l'escola de Barcelona conflüen en la persona de Joan Lluís Vileta,⁴⁵ catedràtic vitalici de la Universitat de Barcelona des de 1559 i regent de l'escola lul·liana de la mateixa ciutat des de 1567.⁴⁶ Abans d'ell, procedent de l'escola lul·liana de València, Joan Bonllavi ensenyà lògica a l'Estudi General de Barcelona i lul·lisme a l'Escola Lul·liana fins a la seva mort (1526). Vileta no va ser «catedràtic de lul·lisme», sinó un professor

⁴¹ VEGUÉ VÍCTOR, Joseph M. «Charles de Bovelles and Nicholas de Pax: Two Sixteenth-Century Biographies of Ramon Llull», *Traditio* [Nova York], 22 (1976), pàg. 313-345.

⁴² PINTO CRESPO, Virgilio. «La censura inquisitorial, inquietud e incertidumbre: el caso de Ramon Llull (1559-1610)», *Miscelánea de la Universidad Autónoma de Madrid*. Cantoblanco: UAM, 1982, pàg. 304.

⁴³ GARCÍA ORO, José. *El cardenal Cisneros. Vida y empresas*, II. Madrid: BAC, 1993, pàg. 490. Vegeu també BATAILLON, Marcel. *Erasmus y España*. México: FCE, 1966, pàg. 54-55, n. 12 i pàg. 172, n. 24.

⁴⁴ Cf. BELTRÁN DE HEREDIA, Vicente. «La teología en nuestras universidades del Siglo de Oro», *Miscelánea Beltrán de Heredia*. Salamanca: San Esteban, 1973, t. IV, pàg. 447-448.

⁴⁵ MADURELL, Josep M. «Luis Juan Vileta», *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], 37 (1964), pàg. 19-76.

⁴⁶ ACA, *Gen. Pergaminos*, Carpeta 60, Perg. 1245.

ecclèctic de filosofia i teologia, d'orientació essencialment aristotèlica,⁴⁷ que professava el lul·lisme. Els deixebles de Vileta,⁴⁸ excepte Dimas de Miguel, no continuaren professant amb intensitat a la Universitat de Barcelona el lul·lisme del seu mestre a causa, entre d'altres factors, de la contrareforma tridentina. De fet, el 1604, el secretari del papa i de la Congregació de la Inquisició va escriure al bisbe de Barcelona per ordenar-li «que no es permetés llegir ni disputar sobre la doctrina de Llull i que es notifiqués el decret als doctors de l'Estudi General».⁴⁹ Tal final fa suposar un llarg declinar del lul·lisme a la fi del XVI, que comportà l'extinció de l'escola lul·liana barcelonina i del lul·lisme universitari en aquella ciutat.

Tant la Inquisició espanyola com la romana es van tornar bel·ligerants contra el lul·lisme a la fi del XVI i al començament del XVII. Pedro Fernández de Cea, fiscal del Tribunal de la Inquisició de Saragossa, sol·licità, el 1610, que es prohibís la lectura de l'Art de Llull a la Universitat de Saragossa.⁵⁰ El professor era el carmelità Agustín Núñez Delgadillo, catedràtic de Teologia Escolàstica i continuador del lul·lisme logicomatemàtic castellà de Pacs i Herrera.

En aquells moments, uns aragonesos presents en el Col·legi Espanyol de Bolonya formaren en l'obra lul·liana el monjo celestí Plagut Perilli.⁵¹ Gràcies a una carta que Perilli va remetre als jurats de Mallorca se sap que el lul·lisme a la Universitat de Bolonya havia tornat una doctrina problemàtica i que els llibreters no en volien expendre els llibres. Al Col·legi Espanyol de Bolonya, ningú sabia res de Llull, excepte Antonio Lorenzo de Quintaniella, que li va mostrar alguns llibres lul·lians a la Biblioteca del Col·legi, i el doctor Jerónimo Arbizu, natural de Daroca, que l'instruí en la doctrina lul·liana. Perilli va tenir problemes amb la Inquisició,⁵² igual que Giordano Bruno, que morí condem-

⁴⁷ Els diversos aristotelismes als quals al·ludeix SCHMITT, Carl B. *Aristotle and the Renaissance*. Cambridge: Harvard University Press, 1983, es poden veure també en la filosofia renaixentista, en la qual es va admetre una reelaboració i convergència escolar de Llull i Aristòtil, amb presentacions molt diferents.

⁴⁸ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Aristotelismo, lulismo y ramismo en Barcelona durante el siglo XVI: Joan Lluís Vileta y sus discípulos», *Cauriensia* [Cáceres], 10 (2015), pàg. 385-407.

⁴⁹ ADB, *Communium 1604-1609*, f. 88, 112-114.

⁵⁰ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «El proceso de la Inquisición contra la lectura del Arte de Ramon Llull en la Universidad de Zaragoza (1610)», *Hispania Sacra* [Madrid], vol. 66, extra I (gener-juny) (2014), pàg. 131-160.

⁵¹ PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo. «Lulismo e inquisición a principios del siglo XVII», ESCUDERO, José Antonio (ed.). *Perfiles jurídicos de la Inquisición española*. Madrid: Universidad Complutense, 1989, pàg. 738-739.

⁵² Fou acusat, literalment, d'haver posseït llibres d'autors prohibits com Ramon Llull. Vegeu MERCANTI, ANTONIO. *Il sommario del proceso di Giordano Bruno*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1961, pàg. 106.

nat a la foguera el 1600. Bruno fou un lul·lista eclèctic —molt influït per la lectura de Nicolau de Cusa—, dominic, que va conèixer el lul·lisme italià, però que el repensà principalment a Tolosa de Llenguadoc i a París, amb els deixebles de Lefèvre d'Étaples. Ensenyà les seves pròpies doctrines, amarades de lul·lisme, en diferents universitats. No va ser (com Lavinheta o Daguí) un professor de lul·lisme, sinó un docent que usava Llull per a la construcció del seu propi pensament. Malgrat els seus problemes amb el calvinisme i amb el protestantisme, va anar principalment a les universitats luteranes (Marburg, Wittenberg, Acadèmia Julia de Helmstedt), on Bruno va difondre el lul·lisme, tant en les seves classes, com en les seves obres.⁵³

El lul·lisme de Bruno, malgrat els seus particularismes, comprenia diferents facetes: Art, lògica, medicina, metafísica... i la seva explicació en diferents centres acadèmics d'Europa afavorí, sens dubte, l'interès per l'obra de Llull a França i al Sacre Imperi.⁵⁴ També deixà la seva petjada a Oxford i en altres parts d'Anglaterra, on el lul·lisme va ser propagat com a doctrina hermètica i alquímica. Bruno és l'autor que més apareix en l'antologia de textos lul·lians que Zetzner edità, i que es convertí en el principal mitjà de difusió del pensament lul·lià i pseudolul·lià al segle XVII.⁵⁵ L'obra de Bruno —juntament amb la d'Agrippa i l'escola de Lefèvre d'Étaples— va permetre l'eclosió lul·liana a Europa Central, amb autors com Giulio Pastura, un jurista i filòsof que ensenyà dret en diferents universitats (Ginebra, Heidelberg, Montpeller, Nimes...), encara que el seu interès pel lul·lisme, pel que sembla, no va ser objecte de les seves explicacions públiques.⁵⁶

Entre els docents que ensenyaren un pseudolul·lisme eclèctic cal destacar Paracelso, que ensenyà a la Universitat de Basilea i el ja citat Cornelio Agrippa. Les seves obres i les edicions de Zetzner, des de finals del XVI en endavant, afavoriren l'aparició de manuals i comentaris d'obres mèdiques i alquímiques pseudolul·lianes, que van ser objecte també de debat acadèmic. No he pogut

⁵³ Vegeu, en un sentit general, ROWLAND, Ingrid. *Giordano Bruno: Philosopher/Heretic*. Chicago: University of Chicago Press, 2009, pàg. 100-121.

⁵⁴ VEGETE RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Algunas perspectivas nuevas para la historia del lulismo: referencias lulianas desconocidas en textos impresos del siglo XVI», *Antoniano* [Roma], 90/3, pàg. 583-606.

⁵⁵ *Raymundi Lulli Opera ea quae ad adinventam ab ipso Artem universalem*. Estrasburg: Lazarus Zetzner, 1598. Zetzner fou l'editor de l'antologia de textos lul·lians (autèntics, espuris i comentaris) que circularen durant el XVII. Vegeu BONNER, Anthony. «El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llätzer Zetzner», *Randa* [Barcelona], 27 (1990), pàg. 99-111.

⁵⁶ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Giulio Pace (1550-1635): humanismo jurídico, ramismo y lulismo», *Historia y Derecho. Estudios dedicados al profesor Santos Coronas*. Oviedo: Universidad de Oviedo-KRK Ediciones, 2014, pàg. 1325-1336.

documentar cap professor que tingués una «càtedra de lul·lisme» de temes mèdics, màgics o hermètics, sinó més aviat diferents docents que utilitzaren el pseudo-Llull en les seves explicacions. Tot i això, els comentaris i referències al Llull alquimista es van prodigar molt des del XVI fins al XVIII.

En particular, cal indicar que, durant els segles XVI i XVII a les universitats del centre d'Europa va haver-hi un combat entre diferents mètodes que volien tenir un abast universal. En particular, va haver-hi confrontació entre els mètodes aristotèlic, lul·lista i ramista. Mentre que la majoria de professors universitaris van acollir amb més facilitat Ramus i la visió aristotelicoramista de Melanchton, Llull va ser arraconat per la seva complexitat. Excepte Agrippa i Bruno, pocs van ser els docents centreeuropeus que van adoptar el lul·lisme com a punt de partida per a la construcció del seu propi pensament. El lul·lisme centreeuropeu quedà, doncs, desplaçat i convertit en doctrina parauniversitària o no universitària.⁵⁷

3. DE LA PLENITUD DEL RACIONALISME A LA IL·LUSTRACIÓ

El segle XVII va ser l'època de replegament dels estudis lul·lians en bona part de la península Ibèrica⁵⁸ i del desplegament de les càtedres lul·lianes a l'Estudi General de Mallorca i l'establiment d'una formació «lul·liana» per als estudiants de l'illa. L'Estudi General obtingué els privilegis reals i pontificis que l'autoritzaven per dotar tots els graus i començà a funcionar com a universitat a partir de 1692.⁵⁹ En aquestes càtedres es professà de forma oficial la filosofia i la teologia lul·liana.⁶⁰ Es propicià que els estudiants mallorquins poguessin tenir una formació lul·liana completa, que comencés en escoles de gramàtica (Palma, Randa, Montisíon...) i seguís en el si de la Universitat. Es traçà un ampli pla d'estudis que substituís els cursos tradicionals de lògica, ètica i metafísica d'Aristòtil, per uns altres en els quals es conreessin els textos

⁵⁷ TONELLI OLIVIERI, Grazia. «Ideale lulliano e dialettica ramista: le "Dialecticae Institutiones" del 1543», *Annali della Scuola Superiore di Pisa* [Pisa], 32 (1992), pàg. 885-929.

⁵⁸ Aquesta afirmació general ha de ser contrastada amb algunes realitats particulars. Per exemple, TORROELLA, Joan B. *El Estudi General o Universitat Literaria de Girona*. Girona: Impremta i Llibreria de P. Torres, 1906, pàg. 57, explica que més enllà dels cursos aristotèlics, també s'impartiren a la Universitat de Girona ensenyaments lul·lians. No he pogut verificar encara aquesta dada, i ho apunto per posar en relleu que el lul·lisme escolar i universitari és un camp que necessita encara una major investigació.

⁵⁹ BPM, Ms. 24, *Libro de certificaciones y fundaciones de cátedras*, f. 21-2.

⁶⁰ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Las cátedras lulianas de la Universidad de Mallorca (1692-1830)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], 70 (2014), pàg. 185-205.

lul·lians. Així mateix, la teologia lul·liana havia d'estudiar-se de forma sistemàtica. Per aquest motiu, a partir del segle XVII es creà una escolàstica lul·liana a Mallorca,⁶¹ disposada per a l'estudi acadèmic.

El Pontifici Col·legi de la Sapiència de Mallorca va ser el nucli on es van educar els lul·listes mallorquins més destacats des de llavors. Fundat pel canonge Bartomeu Llull el 1633, estava concebut per a la formació de sacerdots i per a la difusió de les doctrines lul·lianes.⁶² El 1567 s'havia fundat, per via testamentària, una càtedra de filosofia lul·liana que havia de proveir la Confraria de Sant Pere i Sant Bernat. Pel que sembla, aquesta càtedra no va tenir continuïtat per falta de mestres i d'alumnes preparats. He pogut observar que des que es va instituir el Col·legi de la Sapiència, el lul·lisme acadèmic va tenir continuïtat i es van formar nombroses generacions en filosofia lul·liana. L'Estudi General, en convertir-se en universitat, tingué la protecció del clergat secular i del regular.⁶³

Els franciscans, a principis del XVII, acceptaren de fet una obertura doctrinal que contemplés l'estudi de textos de Duns Escot i de Ramon Llull i van ser els postuladors de la causa lul·liana a Roma, un fet que permeté un contacte fluït entre Roma i Mallorca.⁶⁴ En aquell marc es produí el contacte del lul·lisme mallorquí (fruit d'una evolució de les idees de Daguí) amb el lul·lisme europeu i el ressorgir de l'escotisme. En aquesta pretensió s'enquadren les obres de Pere Fullana, que ensenyà lul·lisme i deixà comentaris místics, però sobretot les de Francesc Marçal, síndic de la Causa Lul·liana,⁶⁵ professor a l'Araceli de Roma i al convent de Sant Francesc de Mallorca.⁶⁶ La seva labor, tant docent com a procuradora, va ser continuada per Josep Hernández, expert lul·lista i escotista.

El franciscanisme lul·lista va ser un corrent comú durant el XVII en els regnes hispànics, França i la península italiana. Juntament amb el lul·lisme escotista, amb més projecció docent, existien també tendències que se centraven

⁶¹ TRIAS MERCANT, Sebastià. *Filosofia y sociedad. Una ecología del neolulismo*. Palma: Instituto de Estudios Baleáricos, 1973.

⁶² RAMIS BARCELÓ, Rafael. «El Pontificio Colegio de la Sapiencia de Mallorca durante el siglo XVII: constituciones y colegiales», *Historia de la educación* [Salamanca], 33 (2014), pàg. 167-192.

⁶³ Entre els professors de lul·lisme es trobaven no només clergues seculars i franciscans (que sempre s'havien manifestat favorables al lul·lisme), sinó també mercedaris, agustins, carmelites, cistercencs, mínims... Només els dominics explicitaren la seva animadversió, que cada vegada fou més notòria i que arribà a la seva màxima expressió en el segle XVIII.

⁶⁴ AHUIB, *Reales Órdenes*, f. 162r-v.

⁶⁵ ARM, *Extraordinaris de la Universitat*, f. 43.

⁶⁶ En la seva obra, des de les idees de Llull, hi ha un apropament a la lògica moderna proposada per Juan Caramuel i a les posicions filosòfiques i teològiques d'Escot. Vegeu TRIAS MERCANT, Sebastià. «El lulismo barroco y fray Francisco Marçal», *Cuadernos Salmantinos de Filosofía* [Salamanca], 16 (1989), pàg. 107-125.

en l'art com a instrument del saber (o art de memòria) i unes altres de caràcter enciclopedista. En la línia de l'estudi de l'Art com a instrument es trobaven els franciscans Basile de Poligny (l'Art com a metafísica) i Hugues Carbonel (visió retoricoutilitària), i el carmelità Léon de Saint Jean (enciclopedista), dels quals no ha quedat constància de la seva docència lul·liana. La línia enciclopedista va tenir en el caputxí Yves de París el seu màxim representant, encara que no consta tampoc que exercís el magisteri lul·lià. Sens dubte, Yves de París exercí una gran influència en els lul·listes posteriors per la seva elaboració didàctica de l'Art, en un moment en el qual el lul·lisme era ben conegut a França, com testifiquen, entre d'altres, les obres de Descartes i Gassendi.

Al nord d'Europa (essencialment, a França i als països germànics) el lul·lisme va tenir un caràcter més individualista i la seva transmissió no va ser per via escolar, sinó per la difusió escrita. Dels franciscans italians, en canvi, queda patent la seva labor docent com a lul·listes eclèctics. Vittorio de Palerm, caputxí, fou lector de Filosofia i de Teologia a la Universitat de Palerm i la seva síntesi lul·liana va ser tardana. Sembla que entrà en contacte amb el lul·lisme a València. Cal esmentar també al caputxí Ruffini de Nonsberg, lector de teologia, que va conèixer Llull indirectament i intentà una síntesi entre la teologia sibiudiana i la teologia escolàstica.⁶⁷ Finalment, i tal vegada el més important, cal al·ludir a Luigi Sabatini, franciscà conventual, que ensenyava Metafísica a la Universitat de Bolonya. Aquests tres autors poden ser considerats «d'orientació lul·liana»: van intentar integrar les doctrines de Llull en el marc del racionalisme enciclopedista de la seva obra.

L'enciclopedisme lul·lià va tenir escassa difusió a Espanya i la influència universitària va ser molt limitada. Només destaca el ja esmentat carmelità Agustín Núñez Delgado, que publicà una defensa de l'Art de Llull a Alcalà, i que va tenir continus problemes amb la Inquisició. A Aragó pot documentar-se un cert interès per Llull, que es va concretar en un nucli d'autors coneixedors de Llull (com Pedro Jerónimo Sánchez de Lizárazu) que van viatjar a Itàlia i van tornar a Espanya escrivint i difonent un lul·lisme eclèctic. Cal esmentar també Francisco José d'Artiga, catedràtic de Matemàtiques a la Universitat d'Osca, notablement interessat per la retòrica i la combinatòria lul·lianes. Artiga va servir com a pont entre l'humanisme renaixentista, ja decadent, i el segle de les llums.

Paral·lelament a la línia franciscana, va haver-hi un interès per Llull per part dels professors de filosofia i teologia escolàstica, tal com evidencia la gran

⁶⁷ PURG, Jaume de. «Un lul·lista sibiudà modern: Juvenal Ruffini de Nonsberg (Juvenalis Ananiensis)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], 12 (1993), pàg. 394-405.

quantitat de referències lul·lianes en els comentaris a Pedro Lombardo i a sant Tomàs, durant el segle XVII. En concret els jesuïtes, per les referències que van fer Francisco Suárez i Gabriel Vázquez a les obres de Llull, van conèixer el pensament del Doctor Il·luminat i en mostraren una postura molt crítica.⁶⁸ Entre els jesuïtes va haver-hi veritables especialistes en Llull, com Sebastián Izquierdo, que ensenyà a Alcalà i a Madrid o Athanasius Kircher, que ho va fer a Roma. Izquierdo i Kircher van desvincular Llull de l'escolàstica; el van integrar en l'enciclopedisme de la seva època i influïren sobre el pensament d'altres jesuïtes erudits com Gaspar Knittel o Gaspar Schott.⁶⁹ Així mateix, la seva afinitat lul·liana els va permetre obrir-se a les matemàtiques i a la lògica. Les seves obres foren traduïdes i influïren profundament en molts autors europeus.

Altres tractadistes de filosofia i de teologia escolàstica (especialment carmelitans i mínims a França, i benedictins a Espanya) van fer nombroses referències al pensament de Llull, tant en el XVII com en el XVIII, i les integraren en manuals escolàstics que encara no han estat estudiats en profunditat. Entre els mínims francesos van destacar Jean Lalemandet, Emmanuel Maignan i Pierre de Rians, aquest darrer autor d'una introducció a l'Art de Llull.⁷⁰ No obstant això, en ells no s'han pogut constatar indicis de docència amb orientació lul·liana.

De fet, mentre que el lul·lisme minvava en el migdia d'Europa, amb freqüents problemes amb la Inquisició, gaudí de bona salut en l'Europa Central, sobretot entre els luterans i els calvinistes. El lul·lisme va ser introduït per Johann Heinrich Alsted a la Hohe Schule Herborn, institució parauniversitària en la qual primer va ser alumne i després professor de filosofia i teologia. La Hohe Schule Herborn va ser una de les institucions acadèmiques més importants d'orientació calvinista, des d'on es va promoure un ambiciós programa teologicohumanístic.⁷¹

⁶⁸ MADRE, Alois. *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus: eine Untersuchung zu den Elenchi auctorum de Raimundo male sentientium*. Münster: Aschendorff, 1973, pàg. 86-146.

⁶⁹ Vegeu la magnífica síntesi de LEINKAUF, Thomas. «Der Lullismus, Kircher», HOLZHEY, Helmut; SCHMIDT-BIGGEMANN, Wilhelm (eds.). *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie des 17. Jahrhunderts. Band 4/1. Das Heile Römische Reich, Deutscher Nation, Nord- und Ostmitteleuropa*, Basilea: Schwabe Verlag [col. Vilem Murdoch], 2001, pàg. 235-290.

⁷⁰ *Introduction au grand art de Raymond Lulle*. Avignon: chez Dominique Seguin, 1746. És, fins on conec, la darrera gran obra de síntesi en forma de manual sobre l'Art publicada a Europa.

⁷¹ Vegeu MENK, Gerhard. *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660)*. Wiesbaden: Selbstverlag der Historischen Kommission für Nassau, 1981, fonamentalment pàg. 274-281.

Alsted tenia una concepció enciclopedista en la qual integrava, entre d'altres autors, Aristòtil, Ramus i Llull,⁷² tres autors amb una epistemologia i una pedagogia molt diferent. L'eclecticisme intel·lectual d'Alsted, que va compaginar la labor docent amb l'editorial, va tenir una enorme repercussió en el racionalisme a l'Europa Central i la seva influència arribà fins al XVIII. En col·laboració amb l'editor Zetzner, reedità l'obra de Lavineta i publicà alguns treballs inèdits de Giordano Bruno.⁷³ La seva pròpia labor divulgadora va fer que les síntesis hermeticolul·lianes fossin conegudes a Europa Central i a Transilvània, on va ser professor de la Universitat de Weissenburg (Alba Iulia). Els deixebles més importants d'Alsted a Herborn van ser Jan Ámos Komenský (Comenius) i Johann Heinrich Bisterfeld (que també va ser professor a Weissenburg). No pot dir-se que Comenius arribés a ser professor en centres de rang universitari o parauniversitari, però és innegable una contribució lul·liana en les seves idees pedagògiques, sobretot en les seves obres *Didactica magna*, *Schola pansophica* i *Unum necessarium*. Amb Comenius comença tota una influència indirecta del lul·lisme en la història de la pedagogia que encara no ha estat adequadament atesa. Per la seva banda, Bisterfeld va tenir un ascendent decisiu en el lul·lisme de Leibniz.

Aquest interès per Llull es concretà en la darrera gran escola lul·liana en territori del Sacre Imperi, fundada a Mainz pel sacerdot catòlic Iu Salzinger.⁷⁴ Abans d'establir l'escola, havia residit a Düsseldorf com a capellà de l'elector palatí Johann Wilhelm, al qual va convèncer per promoure i finançar l'edició de les obres de Ramon Llull. Salzinger va ser capaç de prendre les idees racionalistes i obrir-se a la Il·lustració i la nova ciència, encara que sense renunciar al lul·lisme alquímic. Aquesta escola tenia com a principal objecte l'estudi del lul·lisme i, com a pas previ, havia de publicar les obres completes de Llull. Salzinger arribà a publicar tres volums, però el projecte va quedar inconclús. Per diverses circumstàncies, els seus deixebles no van poder acabar aquesta

⁷² MADRE, Alois. «Raimundus Lullus und Johann Heinrich Alsted», *Estudios Lulianos* [Palma], IV (1960), pàg. 209-216.

⁷³ La complexa relació d'Alsted amb el lul·lisme i la seva mescla amb el mil·lenarisme, el ramisme... es pot veure a HOTSON, Howard. *Johann Heinrich Alsted 1588-1638. Between Renaissance, Reformation and Universal Reform*. Oxford: Clarendon, 2000.

⁷⁴ Sobre el lul·lisme maguntí, segueixo BRÜCK, Anton P. «L'Institut lulliste de Mayance au XVIIIe siècle», *Studia Monographica et Recensiones* [Palma], 14 (1955), pàg. 1-32.

empresa. L'ensenyament privat de Salzinger suposava que els seus alumnes ja gaudien d'una bona formació filosòfica i teològica.⁷⁵

Salzinger traçà el seu projecte en íntima connexió amb els mestres de la Universitat Lul·liana, que van reconèixer tàcitament que el seu magisteri privat tenia un rang parauniversitari. La Universitat Lul·liana nomenà Salzinger *Doctor honoris causa* el 1726 i entorn d'aquesta data acudiren a Mainz a estudiar amb ell vuit estudiants avantatjats de la Universitat mallorquina, que vivien en aquesta escola amb altres set de procedència germànica. Entre els estudiants mallorquins hi havia Antonio R. Pasqual, cistercenc; els germans Fornés, franciscans observants; Bartomeu Rubí, també observant;⁷⁶ i Andreu Oliver, metge. Alguns d'ells van estudiar amb Salzinger durant els últims anys de vida d'aquest.

Uns altres ja no el van conèixer personalment, però sí que van poder aprendre dels seus deixebles Johann-Melchior Kurhummel i Franz-Philipp Wolff, continuadors de l'edició de les obres de Lull.⁷⁷ Quan els estudiants maguntins van tornar a Mallorca, tots ells —passat un quant temps— van ser catedràtics de la seva especialitat a la Universitat Lul·liana. Les seves obres representaven una obertura del lul·lisme a la Il·lustració que en aquell moment bullia a Europa, i confrontaren el pensament de Lull amb altres autors. Pel fet que a la Universitat de Mallorca s'admetés la pluralitat d'escoles (escotista, tomista, suarista), encara que amb la lògica primacia de la lul·liana, resultava relativament fàcil introduir noves idees d'autors europeus.⁷⁸

L'ambient universitari de la Universitat Lul·liana de Mallorca estava marcat pels problemes de la recepció de les doctrines filosòfiques modernes, així com per la pugna entre la filosofia i la teologia en el marc del saber. Per a la doctrina lul·liana universitària, la teologia i la filosofia formaven part d'una mateixa estructura de pensament. En l'obra de Pasqual, Rubí o els germans Fornés es troba l'afany d'harmonitzar el lul·lisme amb el pensament i amb la ciència

⁷⁵ Sobre la projecció d'aquestes idees, vegeu DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando. «Raimundus Lullus in der Martinus-Bibliothek. Ivo Salzinger und sein Vermächtnis», HINKEL, Helmut (ed.). *Bibliotheca S. Martini Moguntina. Alte Bücher – Neue Funde*, Mainz/Würzburg, 2012, pàg. 165-191.

⁷⁶ Vegeu SANTANACH I SUÑOL, Joan. «La Magúncia de Salzinger i altres records lul·lians de fra Bartomeu Fornés», *Studia Lulliana* [Palma], 47 (2007), pàg. 141-174.

⁷⁷ BRÜCK, Anton Philipp. «Der Mainzer "Lullismus" im 18. Jahrhundert», *Jahrbuch für das Bistum Mainz*, 4 (1949), pàg. 314-338.

⁷⁸ Trias Mercant mostrà que a la Universitat Lul·liana, tot i la seva orientació escolàstica, es va llegir durant el XVIII Descartes, Gassendi, Hobbes, Locke o Newton, autors que es confrontaven amb les diferents opinions universitàries i, especialment, amb la suarista i la lul·liana. Vegeu TRIAS MERCANT, Sebastià. «Las tesis filosóficas de la Universidad Luliana», *Estudios Lulianos* [Palma], 8/3 (1964), pàg. 191-214.

moderna. Per això es tractava, segons Sebastià Trias Mercant, d'un «neolul·lisme»,⁷⁹ perquè integrava el lul·lisme en la problemàtica del seu temps. Els altres professors de la Universitat de Mallorca, no educats a Magúncia, no veien amb bons ulls aquesta obertura, i encara menys la idea del lul·lisme alquímic. El lul·lisme mallorquí es caracteritzava per la seva proximitat a Escot (una línia iniciada pel primer catedràtic de l'Estudi General Lul·lià, Pere Daguí) i per la seva negació de les obres alquímiques.⁸⁰

Sembla que el lul·lisme havia quedat reduït a l'explicació acadèmica tant a Mallorca com a Magúncia (i, per descomptat, en alguns convents franciscans) si no haguessin sorgit dues grans polèmiques pro i antilul·lianes al segle XVIII: una a l'àrea germànica (que va comprendre la zona que històricament havia estat més sensible al lul·lisme (Magúncia, Colònia, Bamberg, Frankfurt...) i una altra a Espanya (i que arribà a Portugal).

La polèmica germànica es produí a mitjan segle,⁸¹ amb motiu de la publicació d'unes obres antilul·lianes escrites pel benedictí Andreas Gordon i el jesuïta Michael Froehling amb motiu de la publicació de l'edició maguntina.⁸² Johann Köchling, pertanyent al nucli maguntí i capellà de l'elector palatí participà activament en aquesta polèmica. El 1742 apareixia de forma anònima el *Dialogus maguntinus*⁸³ de Miquel Fornés, catedràtic de la Universitat Lulliana, que fou un dels abanderats en les polèmiques lul·lianes a Mainz. Paral·lelament, Sebastian Krenzer, jesuïta, abandonà la Companyia de Jesús —que als territoris germànics, a diferència del que succeïa a Mallorca, no recolzava les doctrines de Llull— i va escriure un curs teològic per refutar les tesis dels antilul·listes.⁸⁴

⁷⁹ TRIAS MERCANT, Sebastià. *Diccionari...op. cit.*, pàg. 16, 432-433.

⁸⁰ Els estudiants maguntins, influïts per Salzinger, defensaren una «integració europea» del lul·lisme mallorquí, que exigia l'acceptació d'una ciència universal que «integrés» les ciències empíriques. D'aquí que els que havien estudiat amb Salzinger acceptessin l'alquímia com a part de la doctrina lul·liana, mentre que altres mestres mallorquins s'hi oposaven taxativament. La medicina lul·liana com a saber universal fou defensada per Andreu Oliver, catedràtic de la Facultat de Medicina.

⁸¹ Segueixo l'exposició de CARRERAS ARTAU, Joaquín y Tomás. *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, II, especialment pàg. 348-353, i BRÜCK, Anton Philipp. «L'Institut lulliste de Mayence au XVIIIè siècle», *op. cit.* Més enllà d'aquest treball s'imposa revisar aquesta polèmica amb els nous materials que aquests autors no pogueren tenir presents.

⁸² L'obra clàssica és GOTTRON, Adam. *L'edició maguntina de Ramon Lull. Amb un apèndix bibliogràfic dels manuscrits i impresos Lullians de Magúncia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915.

⁸³ FORNÉS, Miquel. *Dialogus inter amatorem veritatis et discipulum lullianae doctrinae de sanctitate vitae et praestantia doctrinae B. Raymundi Lulli Doctoris Illuminati et Martyris*. Mainz: J. E. Haeffner, 1740.

⁸⁴ KRENZER, Sebastian. *Cursus theologiae scholasticae per principia lulliana*, 3 vol., Mainz: E. P. Bayer, 1751-1752.

La polèmica acabà involucrant també Franz Philipp Wolff, membre de l'escola maguntina, el qual refutà els escrits crítics dels anteriors mitjançant una apologia del lul·lisme com a superació de l'escolàstica tradicional. Wolff intentà introduir la filosofia lul·liana a la Universitat de Würzburg mitjançant la creació d'una càtedra especial, que ell havia d'exercir. L'elector atorgà llicència per cinc anys amb dret a una part dels emoluments que li corresponien com a canonge. Wolff, que desitjava una llicència indefinida i el dret a la totalitat dels fruits de la canongia, retardà la decisió. Mentrestant va morir el bisbe de Würzburg i el va succeir Karl Philipp von Greiffenclau, el qual, anteriorment, havia prohibit a Wolff l'ensenyament de les doctrines lul·lianes. Amb això es va frenar definitivament la introducció de Llull a la universitat.⁸⁵

En la línia de Wolff va escriure també Honorius Cordier, franciscà de Colònia, lector de filosofia, que va estar en contacte amb Pasqual per perfeccionar la seva interpretació de les obres de Llull. Al final, com que l'obra de Krenzer va ser prohibida, el debat lul·lià només contribuï a la vindicació acadèmica de Llull en un moment en què la Il·lustració alemanya empenia ja el rumb vers el criticisme i la superació del racionalisme de Leibniz i de Wolff.

Un debat similar es produí a Espanya, ja que l'obra del ja citat Francisco José d'Artiga curiosament va donar pas a un *revival* de lul·lisme hermètic. Per frenar-lo, el benedictí Benito J. Feijóo, catedràtic a Oviedo, imprimí, el 1742, un escrit especialment crític amb el lul·lisme. Feijóo es va pronunciar sobre un tema que només coneixia tangencialment i el seu rebuig frontal al lul·lisme no tenia gaire base documental.⁸⁶ Aquests atacs desencadenaren una onada d'escrits i respostes que reobriren el debat lul·lista entre els professors i erudits d'Espanya i també de Portugal. Els professors lul·listes i tot l'orde franciscà es van oposar a Feijóo. Antonio R. Pasqual va ser el seu principal crític i va escriure diverses obres en què desmentia totes les seves idees. La polèmica entre tots dos arribà a tals extrems que implicà bona part de la intel·lectualitat espanyola de l'època.

Una figura central en la polèmica contra Feijóo va ser el caputxí flamenc Lluís de Flandes, que va ser lector de Teologia a València i va escriure nombrosos tractats lul·lians. Gràcies al seu compromís lul·lià, aconseguí que el superior general dels caputxins autoritzés l'explicació del lul·lisme i que erigís una

⁸⁵ Vegeu BRÜCK, Anton Philipp. «Der Plan eines lullistischen Lehrstuhles für Würzburg 1747/48», *Würzburger Diözesangesichtsblätter*, 14-15 (1952-1953), pàg. 593-598.

⁸⁶ Vegeu COLOMBÀS LLULL, Benito M. «Feijóo y el lulismo», *Estudios Lulianos* [Palma], VII (1963), pàg. 113-130.

càtedra de lul·lisme en el convent dels caputxins de Palma. Es tractava d'una altra «escola conventual» de lul·lisme, el primer professor de la qual va ser fra Bernadí de Mallorca.⁸⁷ Així mateix, l'interès dels caputxins per Llull pot rastrejar-se durant tot el segle XVII en convents de València i Barcelona.

Pere Vaquer, franciscà observant i catedràtic de Teologia escotista a la Universitat Lul·liana, defensà en les mateixes dates a Salamanca conclusions escotistes i lul·lianes.⁸⁸ Bartomeu Fornés, doctor per la Universitat de Salamanca, va ser designat, pel que sembla, professor d'Hebreu i lector de Teologia en aquella universitat. Hi fundà paral·lelament un nucli lul·lià⁸⁹ i a la ciutat del Tormes entregà a la impremta una traducció castellana de la *Doctrina pueril* i una exposició apològica de l'*Ars magna*. Així mateix, durant el XVIII, i especialment a mitjans de la centúria, proliferaren escrits escolàstics i fins i tot científics, en els quals es defensava Llull. Uns volien treure Llull i el lul·lisme de les escoles i dels estudis, i uns altres volien usar-lo per configurar una autèntica i renovadora enciclopèdia del saber.

Per a Feijóo, el lul·lisme resultava una doctrina ja superada per la ciència moderna, mentre que per a Pasqual representava una base idònia per aconseguir un coneixement il·lustrat. En la polèmica va intervenir Manuel do Cenáculo, terciari franciscà, per al qual el lul·lisme representava la base apta per organitzar el saber filosòfic i científic del seu temps.⁹⁰ Els ideals reformistes de Cenáculo, un dels grans il·lustrats portuguesos, tenien una base lul·liana, però no tingueren continuïtat al seu país.

El final del lul·lisme a Espanya va venir condicionat pel pensament de Carles III, partidari del tomisme i del regalisme, i poc amic de les extravagàncies. Les idees antijesuítiques del rei i, sobretot, dels seus ministres, van fer que la Universitat Lul·liana, per culpa de l'expulsió de la Companyia de Jesús, perdés alguns dels seus professors més destacats. A Mallorca, últim bastió de docència

⁸⁷ Aquesta càtedra fou inaugurada solemnement l'abril de 1758 i la seva existència està documentada fins al final de la centúria. Vegeu DE PALMA, Andreu. «Els fra-menors caputxins i el Beat Ramon Llull», *Estudis Franciscans* [Barcelona], 47 (1935), pàg. 8-9.

⁸⁸ Sobre aquest personatge, vegeu RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Las cátedras escotistas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1824)», *Archivum Franciscanum Historicum* [Roma], 108/1-2 (2015), pàg. 301-317.

⁸⁹ Vegeu SANTANACH, Joan. «La Magúncia de Salzinger i altres records lul·lians de fra Bartomeu Forners», pàg. 151.

⁹⁰ Vegeu DE GAMA CAEIRO, Francisco. *Frei Manuel do Cenáculo. Aspectos da sua actuação filosófica*. Lisboa: Instituto de Alta Cultura, 1959.

lul·liana, es va iniciar una ofensiva antijesuítica i antilul·liana, que acabà amb l'eliminació del rètol «lul·liana» de la denominació de la Universitat.⁹¹

El bisbe Juan Díaz de la Guerra (1772-1778) acabà de malbaratar la devoció lul·liana i va assestar un cop duríssim al lul·lisme universitari de Mallorca.⁹² Els professors Pasqual i Bartomeu Fornés, ja ancians, van reaccionar en contra amb obres apològètiques que reivindicaven el lul·lisme com a forma de coneixement universal. Sense els jesuïtes, expulsats el 1767 i desposseïts de les seves càtedres suaristes,⁹³ i amb els freqüents atacs dels dominics, al lul·lisme no li esperava més que una vida universitària lànguida, en la qual l'estudi de l'obra del Doctor Il·luminat ja no seria la base per a la reforma del saber, sinó una simple cultura filosoficoteològica per a un cert sector del clergat.

En alguns professors de lul·lisme de finals del XVIII i de començaments del XIX pot detectar-se ja un cert viratge cap a posicions eclèctiques: el seu lul·lisme va formar part d'un bagatge històric i els servia per fer front a altres qüestions socials i culturals de la seva època. Van ser més aviat especialistes en la matèria, però no va haver-hi una comunió o identificació amb les idees de Llull (tal com havia passat amb Marçal, Fornés, Pasqual...). La Universitat Literària de Mallorca va ser clausurada el 1830 i convertida en Seminari Conciliar. Les idees lul·lianes van quedar en el Seminari Diocesà i en el Col·legi de la Sapiència, i en aquell ambient, van tenir certa continuïtat a partir de llavors.

4. CONCLUSIONS

L'estudi del lul·lisme universitari i acadèmic és un complement per a la història de la transmissió textual o de les idees. Ofereix una perspectiva diferent molt més institucional del lul·lisme, basada en nuclis de mestres i deixebles, la qual cosa ajuda a formar-se una idea de les permanències i els canvis del lul·lisme en les institucions educatives europees. Amb el que s'ha dit, es poden

⁹¹ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «En torno a la supresión del connotativo “Luliana” de la denominación histórica de la Universidad de Mallorca», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* [Palma], 21 (2011), pàg. 103-119.

⁹² GARCÍA PÉREZ, Francisco José. «La persecución del lulismo en la catedral de Mallorca durante el episcopado de Juan Díaz de la Guerra 1772-1777», *Hispania Sacra* [Madrid], 66 Extra 2 (2014), pàg. 397-419.

⁹³ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «Las cátedras suaristas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1767)», *Archivum Historicum Societatis Iesu* [Roma], 164/2 (2014), pàg. 399-426.

extreure una sèrie de conclusions generals sobre la configuració acadèmica del lul·lisme europeu.

Pot corroborar-se que, en els nuclis on ja es coneixia l'existència d'autors lul·listes al llarg de la història (París, est del Sacre Imperi, nord d'Itàlia, Roma, Mallorca, València, Barcelona, Salamanca...) va haver-hi assentaments docents més o menys permanents. Si fins ara s'havia estudiat amb gran detall la transmissió ideològica sobre la base de la transmissió textual, l'estudi dels nuclis acadèmics i la seva naturalesa institucional ajuda a entendre les «tradicions intel·lectuals» de cadascuna de les escoles i de les ciutats.

A grans trets, el lul·lisme universitari i acadèmic europeu pot dividir-se geogràficament en dues grans àrees: la septentrional, que abastaria França, el Sacre Imperi Romanogermànic i el nord d'Itàlia; i la meridional, que comprendria els regnes hispànics, Roma i el sud d'Itàlia.

El lul·lisme septentrional va tenir tres grans eixos (París, Venècia-Pàdua i l'est de l'Imperi), amb contínues interaccions intel·lectuals. Es distingí pel seu caràcter eclèctic i discontinu. La presència del lul·lisme a les escoles i les universitats estava vinculada amb altres moviments filosòfics i científics (aristotelisme, nominalisme, hermetisme), en els quals la figura de Llull va ser usada en un o en un altre sentit en les lluites intel·lectuals. Els fons lul·lians de París-Vauvert i de les ciutats del nord d'Itàlia garantien un accés directe i continu a les fonts. En aquest sentit eclèctic van sobresortir les figures de Ramon Sibiuda, Heymericus de Camp, Nicolau de Cusa, Lefèvre d'Étaples, Charles Bouvelles o Johnn Heinrich Alsted. Les escoles lul·lianes més estables van ser la d'Herborn (eclèctica) i la de Magúncia (específicament lul·liana, encara que oberta a altres disciplines i corrents). Excepte l'escola de Salzinger (de caràcter gairebé unipersonal), al nord d'Europa no hi va haver un lul·lisme acadèmic institucionalitzat, sinó mestres que llegiren i van transmetre Llull en el marc d'altres corrents de pensament.

El lul·lisme meridional va tenir també tres grans eixos (Mallorca, València i Barcelona), que es van projectar cap a llocs propers (Alcoi, Osca, Saragossa...), cap a l'oest (Alcalà, Salamanca i Portugal), i cap a l'est (Roma i el sud d'Itàlia, fonamentalment Sicília). Aquest lul·lisme va estar molt vinculat amb l'escotisme i la seva presència institucional va ser molt més estable. Les universitats, les escoles parauniversitàries i els convents de franciscans van ser un marc on el lul·lisme va poder obrir-se camí. Els lul·listes de la Corona d'Aragó anteriors a Daguí havien sostingut una concepció neoplatònica i franciscana de Llull, i —des de Daguí— pràcticament tots els mestres de l'Escola de Barcelona, de València i de l'Estudi General de Mallorca van sostenir una interpretació de

Llull molt propera a l'escotisme. Les vetes d'harmonització entre l'aristotelisme i el lul·lisme van anar extingint-se a la fi del segle XVI. No obstant això, la lectura escotista-lul·lista es va mantenir ferma en el si de la família franciscana, que la va expandir pels seus convents de les penínsules Ibèrica i Itàlica.

A la fi del XVI i durant el XVII es produí una multiplicació dels escrits sobre Llull en quatre direccions: escolàstica, enciclopedista, alquimicomèdica i l'estudi sobre l'Art. Mentre que la primera és una font de dades sobre el caràcter acadèmic i universitari del lul·lisme, les altres només permeten entrellucar l'enorme circulació de Llull en manuals i tractats dirigits a estudiants i a «iniciats».

Al final, durant el XVIII, el lul·lisme acadèmic quedà reduït a la Universitat Lul·liana de Mallorca (l'única que tenia específicament «càtedres de lul·lisme»), a l'orde franciscà (que havia creat càtedres conventuals), a l'Escola de Magúncia i a alguns manuals escolàstics aïllats, que fan suposar un interès lul·lià en cenacles eclesiàstics cultes, per exemple, de jesuïtes, benedictins o mínims.

Salzinger volia llegir Llull des del context de la Il·lustració, la qual cosa donà lloc a un lul·lisme il·lustrat, eclèctic i alquímic, diferent de l'escoto-lul·lista dels franciscans i del de la Universitat Lul·liana. A l'est del Sacre Imperi i en els regnes hispànics es van donar els últims grans debats pro i antilul·lians, al mateix temps que començava el lul·lisme erudit i historiogràfic. Durant el XIX, el lul·lisme es convertí en un substrat cultural i començà a ser estudiat històricament. Havia deixat de ser una doctrina viva per passar a ser un corrent del pensament europeu rellevant i de llarga durada.

Aquest escrit només ha pretès sintetitzar algunes idees ja conegudes, aportar una perspectiva institucional a la història del lul·lisme i mostrar molts punts que necessiten més estudi. La bona salut de la qual gaudeix actualment el conreu del lul·lisme a les universitats permet ser optimista sobre nous camps de recerca sobre aquest tema oceànic.